



Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 8 - Number: 27 p. 159-168, Spring 2024

İbn Kemal'in Dirayet Tefsir Yönteminin Özgünlüğü* The Originality of Ibn Kemal's Dirayet Tafsir Method

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1422197>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliř Tarihi /
Article Arrival Date
20.11.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
18.02.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
28.03.2024

Asya Studies

Doç. Dr. Mehmet Mahfuz Ata
Burdur Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi / Temel
İslam Bilimleri Bölümü
mmahfuzata@gmail.com.tr
ORCID: 000-0001-7151-9377

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Âyetleri yorumlamada Ehl-i sünnet çizgisinde hareket eden ve Hanefi-Mâtürîdî mezhebinin görüşünü benimseyen İbn Kemal'in tefsiri dirayet ağırlıklı bir eserdir. Tefsirinde edebî, nahvî tahlillerin, belâğî inceliklerin ve lügavî izahların yoğun biçimde işlendiği görülmüştür. Osmanlı dönemi müfessirlerince yaygın olarak takip edilen dil, lügat ve belâgat ilimlerine ağırlık vererek Kur'an'ı tefsir etme yöntemi, İbn Kemal tarafından geliştirilerek uygulanmıştır. Onun tefsirinde istişhat için genellikle âyet, hadis, şiiir ve kıraat gibi veriler öncelikli olarak kullanılmıştır. Genelde Zemahşerî geleneğini takip eden müellifin tefsirinin en önemli kaynakları arasında *el-Keşşâf* ve *Envârü't-Tenzil* tefsirleri yer almaktadır. İbn Kemâl sözü edilen bu iki tefsirdeki görüşler hakkında kimi zaman detaylı incelemelerde bulunmuş, kimi zaman eleştiriler yöneltmiştir. Ayrıca o tefsirinde zikredilen eğilimleri kıraat, kelim, belâgat, lügat ve dil yönünden değerlendirmelerde bulunmuştur. Özellikle edebî sanatlarla ilgili açıklamalarında kendi tercih ve yorumlarını özlü bir şekilde ortaya koymuş, özgün yorumlar yaptığı tesbit edilmiştir. Bu çalışmada, *Tefsiru İbn Kemal Paşa*'nın dirayet metodolojisindeki tefsir yöntemi ele alınmıştır. Müellifin âyetlerin amaç ve gayelerini özet bir şekilde belirtmesi, özellikle filoloji, nahiv, belâgat gibi hususlar merkeze alınarak âyetler özlü bir şekilde yorumlanması hedeflenmiştir. Ayrıca birçok bâtil düşünceye karşı kararlı bir duruş sergilemesi, veciz üslubu, eleştirel bir metoda sahip olması, meseleleri kavrayışı ve derinlemesine işleme sebebiyle *Tefsiru İbn Kemal Paşa* incelenmeye değer bulunmuştur. Araştırma alanımız yazılı kaynakları içerdiğinden dolayı bu konuda doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Âyet, İbn Kemal, Tefsiru İbn Kemal

Abstract

The commentary of Ibn Kemal, who acts in line with the Ahl al-Sunnah and adopts the view of the Hanafi-Maturidi sect in interpreting the verses, is a work based on insight. It has been seen that mostly literary and syntactic analyses, rhetorical subtleties and linguistic explanations are intensively used in his commentary. The method of interpreting the Quran, focusing on the sciences of language, dictionary and rhetoric, which was widely followed by the commentators of the Ottoman period, was developed and applied by Ibn Kemal. In his tafsir, data such as verses, hadiths, poems and recitations were generally used primarily for istishhat. The author generally follows the tradition of Zamakhshari, and among the most important sources of his commentary are the tafsir al-Kashshaf and Envârü't-Tenzil. Ibn Kemal sometimes made detailed examinations about the views in these two mentioned commentaries and sometimes criticized them. In addition, he evaluated the tendencies mentioned in his commentary in terms of recitation, theology, rhetoric, vocabulary and language. It was stated that she concisely revealed her own preferences and interpretations, especially in her statements about literary arts, and made original comments. In this study, in Tefsiru İbn Kemal Pasha's dirayet methodology is discussed. It is aimed for the author to briefly state the purpose and purposes of the verses and to interpret the verses concisely, focusing especially on issues such as philology, syntax and rhetoric. In addition, Tafsir Ibn Kemal Pasha was found worth examining because of his determined stance against many superstitious thoughts, his concise style, his critical method, his understanding of the issues and his in-depth treatment. Since our research field includes written sources, the document analysis method was used in this regard.

Keywords: Tafsir, Verse, Ibn Kemal, Tafsir Ibn Kemal Pasha, Method

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Ata, M. M. (2024). İbn Kemal'in Dirayet Tefsir Yönteminin Özgünlüğü. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 8(27), 159-168.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin seçkin simalarından birisi olan İbn Kemâl (ö. 940/1534)¹, Osmanlı döneminin ilim ve kültür hayatının önde gelen âlimlerinden biri olarak görülmektedir (Turan, “Kemalpaşazade”, 2022: 25/238-240). Kemalpaşazâde, şeyhülislamlığının yanı sıra birçok dilde risâle ve eserler yazması, İslâmî ilimlere vukûfiyeti, tefsir edebiyatında kendine özgü fikirlerinin bulunması ve zaman zaman meselelere eleştirel yaklaşması bakımından üzerinde önemle durulması gereken bir âlimdir. Osmanlı âlimleri arasında ilmî yetkinliğinden dolayı kendisine “el-muallimü'l-evvel” ve “müftî's-sekaleyn” (Turan, “Kemalpaşazade”, 2022: 25/238) lakabı verilmiştir. O, önceki müfessirlerin görüş ve eğilimlerini olduğu gibi ele almamış, aksine onların düşüncelerini sentezleyerek kendine özgü bir şekilde yeniden yorumlamıştır. Bu ilmî vukûfiyetinden ve dirâyetinden ötürü bazı âlimlerin takdirine mazhar olmuştur (Arpa, “Şeyhülislam Kemal Paşazade ve Tefsir Anlayışı”, 2008: 200; Ata, “Kemalpaşazâde'nin İ'câzül'-Kur'ân Anlayışı”, Mart 2023: 84).

Kemalpaşazâde; tarih, fıkıh, kelâm, felsefe bilimlerindeki çalışmalarının yanında sosyal ve beşerî alanlardaki te'lifleri ile de dikkat çekmektedir.² Müellif, yazdığı hacimli tefsiri olan “*Tefsîru İbn Kemal Paşa*” isimli eserinin yanı sıra ³ tefsir, ulümü'l-Kur'ân ve sûre tefsirleri ile ilgili müstakil âyet ve risâle türü eserleriyle de ön plana çıkmaktadır. Mustafa Kılıç, *İbn Kemâl Hayatı, Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu* ile ilgili doktora çalışması yapmıştır (Kılıç, İbn Kemal Hayatı, Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu, 1981). Yaptığımız çalışma ise, spesifik olarak İbn Kemâl tefsirinin dirayet yönündeki yorumları ele alınmaktadır. Genelde Osmanlı döneminde yazılan kitaplar, özelde de İbn Kemâl'in risâle formundaki eserleri Osmanlı ilim kültürünün bir yansıması olarak görülmektedir (Baltacı, Aralık 2011: 9/18, 416; Dinç, Nisan, 2021: 5/1, 427, 428; Ata, Mart 2023: 85). Müfessir, çeşitli alanlarda yazmış olduğu eserleriyle zamanında yaygın olan şerh ve hâşiye geleneğinin ötesine geçerek felsefe dâhil farklı konularda detaylı analizler yapabilmıştır. Diğer taraftan Orhan Karmış, Kemalpaşazâde tefsirinin, tefsir tarihi açısından ekol kurucu bir yönetime sahip olmadığını belirtmiş; ancak müfessirin veciz üslubu, eleştirel bir metoda sahip olması, meseleleri derinlemesine işlemesi sebebiyle Osmanlı dönemi tefsir tarihinde “çok büyük bir müfessir” olarak nitelendirilebileceğini ve öğrencisi Ebüssuud Efendi'ye bile tercih edilebileceğini ifade etmiştir (Karmış, 1986: 171).

Tefsirinde genelde Zemahşerî yöntemini takip eden İbn Kemâl, Beyzâvî tefsirinden de etkilenmiş ve farklı kaynaklardan istifade etmiştir. Ehl-i sünnet çizgisini takip eden İbn Kemâl, Hanefî mezhebinin görüşlerini benimsemiştir. Onun tefsirinin en bariz özelliklerinden birisi de dil ve belâgat gibi hususları merkeze alarak âyetleri özlü bir şekilde tefsir etmesi özgünlüğüdür. İbn Kemâl'in söz konusu eserinin İstanbul kütüphanelerinde birçok yazma nüshaları bulunmaktadır. Eser, İrşad Kitapevi tarafından 9 cilt halinde İstanbul'da basılmıştır.

Çok yönlü bir âlim olan İbn Kemâl, yaşadığı dönemin önde gelen medreselerinde müderrislik yapmış, dönemin ünlü hocalarından ders almış ve birçok talebe yetiştirmiştir. Seçkin bir müfessir olan İbn Kemâl müstakil risâlelerini Türkçe, Arapça ve Farsça gibi farklı dillerde kaleme almıştır. Araştırmacı ve sentezci kimliği ile tanınan Kemalpaşazâde'nin en girift konuları tartışması, düşünce ve görüşlerini belirtmekten hiç çekinmemesi öne çıkan özelliklerindedir. Osmanlı ilim düşüncesini pek çok yönüyle yansıtan İbn Kemâl, bu özelliklerinden dolayı XVI. yüzyılın tanınmış önemli simalarından birisi olarak görülmektedir. Diğer taraftan *Tefsîru İbn Kemal Paşa*'nın özlü bir tefsir olması, Kur'ân'ın beyanını açık bir şekilde belirtmesi, özgün yorumlarda bulunması, belâgî ve nahvî incelikleri açıklaması, görüşler arasında tercih yapmasından dolayı onun dirayet tefsirindeki yöntemi incelenmeye değer bulunmuştur.

İBN KEMAL'İN TEFSİRDEKİ YÖNTEMİ/ESERİN İÇERİĞİ

Çalışmanın bu bölümünde İbn Kemâl'in Tefsir'i genel olarak tanıtılmaya çalışılacak ve eserinde izlemiş olduğu metot ele alınarak, eserin çeşitli yönleri tahlile tabi tutulacaktır. Zira bu çalışmanın detaylı anlatılması, bu araştırmanın boyutunu aşmaktadır. Bundan dolayı İbn Kemâl'in tefsirdeki metodu, tefsirinden örnekler verilerek ana hatlarıyla aktarılmaya çalışılacaktır.

¹ Bu çalışmada İbn Kemal ve Kemalpaşazâde künyeleri kullanılacaktır.

² İbn Kemal fıkıh, hadis, tefsir, kelâm, felsefe, Arap dili ve edebiyatı, dil, tarih, tasavvuf ve tıp gibi değişik alanlarda 360 kadar eser yazmıştır. Bunların bir kısmı müstakil eserler olduğu gibi diğerleri de risâleler şeklindedir. Bk. Halis Demir-Kemal Çatılı, “İbn Kemal Üzerine Yapılmış İlmî Çalışmalar”, *Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (Haziran 2019), 151.

³ İbn Kemal Paşa, *Tefsîru İbn Kemal Paşa*, thk. Mahir Edib Habbûş İstanbul: Mektebetü'l-İrşad ve Dâru'l-Lübâb, 2018. Bu tefsir, çalışmamızda esas alınacak nüshadır.

İbn Kemâl'in tefsiri dirâyet ağırlıklı bir eser olmasına rağmen rivâyet yönü de ihmal edilmemiştir. Daha çok edebî, nahvî tahlillerin, belâgî inceliklerin ve lugavî izahların yoğun biçimde işlendiği bir tefsirdir. Osmanlı dönemi müfessirlerince yaygın olarak takip edilen dil, lügat ve belâgat ilimlerine ağırlık vererek Kur'an'ı tefsir etme yöntemi İbn Kemâl tarafından da geliştirilerek uygulanmıştır (Demir, 2007: 88).

Tefsirine Fâtiha sûresiyle başlayan Kemâlpaşazâde, burada ilk olarak sûre tanımını yapmakta, ardından "sûre" sözcüğünün sarfla ilgili yapısına değinmektedir. Ayrıca Kur'an'ın sûrelere ayrılmasına dair faydalara değinmektedir (İbn Kemâl Paşa 2018: 5). Daha sonra kelimelerin iştikâklarına geçmekte ve Fâtiha sûresinin isimlendirilmesine dair bilgilere yer vermektedir.

Kemâlpaşazâde'nin tefsirinde istişhat için genellikle âyet, hadis, şiir ve kıraat gibi verileri öncelikli olarak kullandığı belirtilmektedir. Dil ve gramer bakımından ise filolojik tefsir kaynaklarından yararlandığı ve bu kaynaklar içerisinden de Zemahşerî ve Beyzâvî'nin tefsirlerinden daha çok alıntı yaptığı söylenmektedir. İbn Kemâl sözü edilen bu iki tefsirdeki görüşler hakkında kimi zaman detaylı değerlendirmelerde bulunmuş, kimi zaman da eleştiriler yöneltmiştir (İbn Kemâl Paşa, 2018: 8; Kudat, 2022: 2/347).

Genelde Zemahşerî geleneğini takip eden İbn Kemâl tefsirinin en önemli kaynakları arasında Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, Beyzâvî'nin (ö. 691/1291-1292) *Envârü't-Tenzil*'i, Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzil*'i, Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ı, Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*'ı ve Kurtubî'nin *el-Câmi'li ahkâmî'l-Kur'an*'ı gelir (Kılıç, 1981). İbn Kemâl, söz konusu tefsirleri yaptıkları yorumlardan dolayı bazen zımnın bazen de açıkça tenkit etmiş ve kendi te'vil ve tercihlerini belirtmiştir (Kılıç, 1981: 118). Müfessirin konulara eleştirel yaklaşımı diğer eserlerinde olduğu gibi tefsirindeki yönteminde de görülmektedir. Tefsirinin en bâriz özelliklerinden birisi de Zemahşerî ve Beyzâvî'ye yönelttiği yoğun eleştirilerden dolayı âdeta tefsirin her iki esere bir reddiye amacıyla kaleme alındığı izlenimini vermesidir (Çiçek, 2022: 21). Bununla birlikte İbn Kemâl Tefsiri ile Zemahşerî, Beyzâvî ve Nesefî tefsirleri arasında dilbilimsel açıklamalar, lugavî analizler, belâgî nükteler, edebî sanatlar açısından yöntem benzerliği bulunmaktadır. Bunun yanı sıra tefsirinde hiçbir kaynağa dayanmaksızın özgün görüş ve yorumlarda bulunduğu yerler de vardır (Çiçek, 2022: 21). Kemâlpaşazâde tefsirinin belirgin özelliklerinden birisi de filoloji, nahiv, belâgat ve meânî gibi ilimleri merkeze alarak âyetlerin muhtasar bir şekilde tefsir edilmesi; böylece mu'ciz olan Kur'an'ın beyanının ortaya koyulmasıdır. Ayrıca tefsirinde Kur'an'ın metot ve beyanındaki eşsizliği tespit etme; âyetlerde lafız ve mana inceliği bulma ve bunları ifade etme gayreti de görülmektedir (İbn Kemâl Paşa, 2018, muhakkikin mukaddimesi 19-20).

İBN KEMAL'İN DİRÂYET YÖNTEMİ

İbn Kemâl'in tefsiri hem rivâyet hem de dirâyet yönü olan bir tefsir olmasına rağmen, dirâyet yönü ağırlıklı olan bir tefsirdir. Onun dirâyet tefsirindeki başarısının daha iyi anlaşılabilmesi için tefsirinin dirâyet yönünü farklı başlıklar altında incelemek uygun olacaktır.

Ahkâm Âyetlerine Yaklaşımı

Ebû Hanîfe'nin mezhebini izleyen İbn Kemâl, fıkha dair verdiği fetvalarla ve bu konuda yazdığı eserlerle Osmanlı hukukunun belirlenmesinde etkili olmuş şeyhülislâmlardan biridir. O, Kur'an'daki ahkâm âyetlerine özet bir şekilde değinmiş, yeri geldikçe de fikhî konuları izah etmeye çalışmıştır. Ancak tefsirinde fıkha dair meseleleri detayına inmeden belirtmiş, ihtilaflı konulara pek girmemiştir. Fıkha usûlüne ait meselelere de değinmiştir. O, bazen farklı görüşlere yer vermiş, bunların delillerine kısaca değinmiş ve bunları eleştiriye tabi tutmuştur. Tefsirinde fikhî konuları incelerken mezhep isimlerine yer vermiştir. Fikhî görüşleri en fazla İmam Ebû Hanîfe (İbn Kemal Paşa, 2018: 1/199; 2/ 606, 607, 608, 609; 3/ 852, 1011, 1013, 1073) ve İmam Şâfi'ye (İbn Kemal Paşa, 2018: 2/540, 557, 603, 604, 606, 607; 3/ 852, 989, 1058) nisbet ederek vermiş, Hanefî mezhebini benimseyerek, Hanefî âlimlerden bazen "ashabımız" (İbn Kemal Paşa, 2018: 2/471, 587, 589.) diye söz etmiştir. Diğer taraftan onun Mâlikî ve Hanbelî mezhebinin görüşlerine nadiren başvurduğu da olmuştur. İbn Kemâl'in tefsirindeki yöntemi, ahkâm âyetlerine yaklaşımı ve fikhî izahları Beyzâvî'nin tefsirindeki ifadelerle benzerlik göstermiş ve Hanefî mezhebinin görüşlerini savunmuştur (Kılıç, 1981: 261). İbn Kemâl, farklı mezheplere ait görüşler arasında tercih yapmış, zaman zaman kendi görüşünü açıkça belirtmiş (Bahçeci, 2019: 31-32) ve kendi mezhebini eleştirmekten de çekinmemiştir (İbn Kemal Paşa, 2018: 2/110). İbn Kemâl'in ahkâm âyetlerine yaklaşım tarzını aşağıdaki örnekler üzerinde incelemek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

İbn Kemâl Âl-i İmrân sûresi 97. âyette yer alan “وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا” “oraya giren emniyette olur” ifadesinde anılan “emniyetin” niteliğine dair bazı açıklamalardan sonra, “لا على دخوله” lafzıyla bir fikhî hükme dikkat çeker. İbn Kemâl, cahiliyye döneminde insanların Harem’de emniyette olduğunu ifade eder ve bu emniyetin Harem’e girmek değil, orada vefat etmek olduğunu belirtir. Bazılarına göre buradaki güvenin, ahiret azabından güvende olmak olduğunu söyleyerek (İbn Kemal Paşa, 2018: 2/343) bunu şu hadise dayandırır: “Kim Haremeyn’de vefat ederse, kıyamette emniyet içinde dirilir” (İbnü’l-Cevzi, 1995: 2/128-129; Süyûtî, trs., 2/109). Bu “emniyet” lafzının manasıyla ilgili Beyzâvî, Ebû Hanîfe’nin şu görüşünü nakleder: Kısas, irtidat ve benzeri nedenlerle öldürülmesi vacip olan bir kimse, Harem’e (Ka’be’ye) sığındığı zaman ona dokunulmaz. Ancak o, iâşe ve benzeri ihtiyaçlarını kesmek sûretiyle oradan çıkmaya zorlanılır (Beyzâvî, 1997: 1/29; bk. Kılıç, 1981: 164).

İbn Kemâl, “وَيَقِيمُونَ الصَّلَاةَ” “namazı kılarlar (ikame ederler)” (Bakara, 2/3) âyetinde neden “namaz kılarlar” lafzının değil, “namazı ikame ederler” ifadesinin kullanıldığı üzerinde durur. Burada “إقامة”, lafzı zikredilerek sözün uzun ve dolaylı tutulması (itnâb) Allah’ın kullardan namazı sadece “kılmalarını” istemediğine dikkat çekmek içindir. Ona göre âyetteki ifadenin bu şekilde gelmesinin nedeni Allah’ın namazın sadece kılınmasını değil, aksine rükünlerinin tam olarak yerine getirilmesini istemesindedir. Bu sebeple namazın emredilmesi ve övülmesi hasseten “إقامة” sözcüğünün kullanılmasıyla olmuştur. Kur’ân’da geçen “مُصَلِّينَ” kelimesi ise, “وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ” “vay o namaz kılanların haline” (Maun, 107/4) şeklinde âyette münafıklar için kullanılmıştır (İbn Kemal Paşa, 2018: 42-43).

Bir başka örnek de “يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا” “Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin temiz ve helal olanlarından yiyiniz.” (Bakara, 2/168) âyetinde yer almaktadır. Bu âyetin temiz ve kaliteli yiyecek ve içecekleri kendilerine haram kılan bir topluluk hakkında nazil olduğunu belirten İbn Kemâl, âyetteki “كُلُوا” “yiyiniz” emrinin delâlet yoluyla giyimi de kapsadığını belirtmektedir.

Kıraatlere Yaklaşımı

Kıraat kelimesi “قرأ” fiilinden türemiş olup okumak ve tilavet etmek manasına gelir. Çoğulu kıraattır. Terim olarak kıraat, “Kur’ân kelimelerinin eda şekillerini ve ihtilaflarını nakledenlere nispet ederek okumaktır” (el-Cezerî, trs., 49; Feyizli, 2018: 21).

İbn Kemâl, tefsirinde zaman zaman kıraat vecihlerine yer vermiştir. Kıraatlarla ilgili anlam değişikliğine dikkat çekmiş ve sözcüklerin okunuşlarının açıklamasını yapmış; ancak takip ettiği yönteminde olduğu gibi çoğu zaman kaynak göstermemiştir. Müellif, bu konuda *el-Keşşâf*’ın yöntemine daha yakın bir metot izlemiştir. Nitekim konuyla ilgili şâz ve mütevâtir ayrımını yapmamış, bazen her ikisini iç içe zikretmiştir. Müellif, genelde kurrâların ismini hafzederek *Envârü’l-tenzil* ve *Medârik*’ten aynen nakletmiştir. Kıraat vecihlerine kısaca değinmiş, özellikle *el-Keşşâf* ve Beyzâvî’den nakillerde bulunmuştur. Kıraatı naklederken çoğunlukla “قرأ” ifadesini kullanmış, nadiren kıraatın sahibine ve kaynağına işaret etmiştir (Kılıç, 1981: 203-204). O, kıraat farklılıkların manaya etkisini gerekli gördüğü yerlerde açıklamış, daha ziyade kıraatlerin filolojik tahlilleri üzerinde durmuş ve okunuş şekillerine işaret etmiştir (Güloğlu, 2022: 2/ 440-444).

İbn Kemâl, eserinde nadiren sahabi kıraatine de işaret etmiş, çoğu zaman isim vermeksizin “قرأ” lafzıyla vermiştir. Örneğin tefsirinde “وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ” “Hani Rabbiniz şöyle buyurmuştu: (...)” (İbrâhîm, 14/7) âyetini İbn Mes’ûd’un “وَإِذْ قَالَ رَبُّكُمْ” şeklinde okuduğunu aktarmıştır (İbn Kemâl Paşa, 2018: 5/426). O, şâz kıraatleri de bazen tasvip etmediğini belirtmiş ve bu kıraatleri kimi zaman dilde fasih olan kullanıma aykırı bulmuştur. Müfessir, yedi ve on kıraatı da “قرأ” sığasıyla belirtmiştir. Kıraatı seb’adan yapılan sahih rivâyetlerde de bu tarz meçhul sığayı kullanması, onun takip ettiği bir yöntem olarak kabul edilmiştir (Güloğlu, 2022: 444).

Müellif, İbrâhîm sûresinin 13. âyetinde bulunan “فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ” “...Rableri peygamberlere: ‘Biz haksızlık edenleri yok edeceğiz’ diye vahyetti.” ifadesini şöyle tefsir etmiştir: Bu âyette yer alan “لَنُهَلِكَنَّ” sözcüğü ile bundan sonraki 14. âyette zikredilen “وَلَنَسْخَنَنَّكُمْ الْأَرْضَ” ifadesindeki “قرأ” kelimesi “ليهلكن” ve “وليسكننكم” şeklinde “ya” harfiyle de okunmuştur. O, bu açıklamayı “فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ” kelimesiyle nakletmiş, ilgili kıraatın 13. âyetteki “فَأَوْحَىٰ” sözcüğüne dayanılarak yapıldığını; dilde, “أقسم زيد” “Zeyd çıkacağına dair kesinlikle yemin etti” şeklinde ifadeler kullanıldığını belirtmiştir (İbn Kemâl Paşa, 2018: 5/435). İbn Kemâl’in, bu ifadeleri hemen hemen aynı şekilde Beyzâvî’den naklettiği görülmektedir (Beyzâvî, 1997: 3/195). Ayrıca onun, Arap dilindeki bir kullanımdan hareketle delil gösterdiği bu kıraatın, kime ait olduğunu beyan etmediği görülmektedir. Aslında bunun, Ebû Hayve’ye isnâd edilen şâz bir kıraat olduğu nakledilmektedir (İbn Hâleveyh, trs., 72; bk. Güloğlu, 2022: 442-443).

İbn Kemâl, kimi zaman sahih kıraatleri de zikretmemektedir. Onun tefsirinde kıraat olgusunu ele alırken izlediği metotla ilgili şu örnekler verilebilir:

Kemâlpaşazâde, “وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ” “Allah dileseydi, onların işitme ve görme duyularını da giderirdi” (Bakara, 2/220) âyetinin “لَذَهَبَ بِأَسْمَاعِهِمْ” şeklinde “ب” harf-i cerinin ilavesiyle de okunduğunu aktarmış; bu kıraatta olduğu gibi if’âl bâbındaki fiillerle birlikte “ب” harf-i cerinin zâid olarak kullanılabilmesine örnek olarak “وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ” “Kendi kendinizi tehlikeye atmayın”, âyetini zikretmiştir (İbn Kemâl Paşa, 2018: 1/87; Beyzâvî, 1997: 1/52).

Bir başka örnek şöyledir: “فَالَّذِينَ كَفَرُوا فَمَتَّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ” “Allah buyurdu ki: İnkâr edene de dünya nimetlerini veririm, ama sonunda onu cehennemin azabına sürerim.” (Bakara 2/126). Yani onu, inkârından dolayı mecbur olanın kalışıyla orada kalmaya mecbur ederim. Bu âyette yer alan “فَاضْطَرَّهُ” sözcüğü “ض” harfinin “ظ” harfine idğâm edilmesiyle de okunmuştur. Bu okuyuş, tıpkı Arapların “اضْطَجَعَ” sözcüğünü “اطَّجَعَ” şeklinde kullanmaları gibidir. Sıbeveyhî, en fazla “مُضْطَجِعٌ” kelimesinin kullanıldığını söylemiş; bazı Araplardan “مُضْطَجِعٌ” kelimesi yerine “مُطَّجِعٌ” sözcüğünün nakledildiğini belirtmiştir. Bu da “مُطَّجِعٌ” kelimesinin çokça kullanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla İbn Kemâl, bu kelimenin çok düşük nitelikte bir kullanım olmadığını belirterek, “Zemahşeri’nin, söz konusu kelimenin çok düşük bir yapıda kullanıldığı” tezine karşılık reddiyede bulunmuştur (İbn Kemâl Paşa, 2018: Neşredenin Mukaddimesi, 1/76; Bk. Zemahşeri, 1407: 1/186).

Kelâmî Meselelere Yaklaşımı

Fetva ve eserlerinde Ehl-i sünnet düşüncesini savunan ve bunu En’âm sûresi 158. âyeti açıklarken açıkça belirten (İbn Kemâl Paşa, 2018: 4/465), Mutezili fikirleri eleştiren ve özellikle Şii ve Bâtîni fırkalara karşı katı bir tutum sergileyen İbn Kemâl’in, tefsirinde bâtil düşüncelere karşı kelâmî yönden önemli eleştirilerde bulunduğu görülmektedir (Kelâmî yorumlarına dair örnekler için bk. (İbn Kemal, 2018: 1/ 254-255, 258, 281, 282, 285, 318, 324, 325, 335-336, 339-340, 355; 2/433, 434, 490, 515, 516, 521, 536). Genellikle o, kişiyi değil görüşleri tenkit etmiştir. Tefsirinde beyan ettiği kelâmî yorumlarla ilgili olarak şu âyetler örnek olarak verilebilir:

İbn Kemâl, “الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا” (Âl-i İmrân, 3/173) âyetindeki “فَزَادَهُمْ إِيمَانًا” ifadesinin “imanın tasdik anlamına gelip, artıp eksildiğine” dair bir delil teşkil ettiğini öne sürmektedir. Buna göre onun, imanın artıp eksildiğine dair görüşü benimsediği görülmektedir.

İbn Kemâl, kelâmî konularda kısa ve öz olarak açıklamalarda bulunurken Ehl-i Sünnet çizgisinde hareket eder. O bu konularda *Envârü’-tenzîl* ve *Medârik*’ten kısaca iktibaslarla bulunur ve Zemahşeri’nin kelâmî hususlardaki görüşlerini de zaman zaman eleştirir (Kılıç, 1981: 268). Müellif, âyetleri yorumlarken bâtil fırkaların ismini nadiren zikretmekedir. Örneğin o, “ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعَجَلِ مِنَ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ” “Sonra haksızlık ederek buzağıyı (tanrı) edindiniz” (Bakara, 2/51) âyetinde Hz. Mûsâ’nın kavminin buzağıya tapmaları sebebiyle onların batıl mezheplerinden olan Hulûliyye veya Mücessime’den olduklarını ifade etmektedir (İbn Kemâl Paşa, 2018: 1/182). Beyzâvî ise, onların “zulümlerinin”, şirkten dolayı olduğunu ifade etmektedir (Beyzâvî, 1997: 1/180).

İbn Kemâl, genellikle doğruluğuna inandığı düşünceyi doğrudan söylemekte, bazen de âyetin bu konuya delil olamayacağını ifade etmektedir. Örneğin o, “أَلَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ” “Onları uyarsan da uyarımasan da onlar için birdir, inanmazlar” (Yâsîn 36/10) âyetindeki, “iman etmezler”, ifadesinin “teklif-i mâ lâ yutâk”a (kulun güç yetirilemeyecek şeyle yükümlü tutulmasına) delil olmadığını belirtmektedir. Ona göre bir nesnenin varlığını veya yokluğunu haber vermek, ondan o işi yapma gücünü ortadan kaldırmaz. Allah hakkında yalanın imkânsız olması –ki yalan, meydana gelmeyecek dediği şeyin meydana gelmesinden lazımlı olur, -melzûmun sadece, meydana gelmeyeceğine işaret eder, yoksa “mâkdûr” (güç yetirilebilir) olmadığına işaret etmez. Lâzımın muhal olması melzûmun imkânsız olmasına yol açmaz (İbn Kemâl Paşa, 2018: 1/54; Bahçeci, 2019: 32-33).

İbn Kemâl’in kelâmî yorumlarının birçoğunda ya Beyzâvî ile aynı fikirleri paylaştığı veya onun görüşlerine açık yahut zımnî eleştiride bulunduğu anlaşılmaktadır (İbn Kemal Paşa, 2018: 1/236, 241, 244, 245).

İbn Kemâl, Bakara sûresi 5. âyette fırka ismini vermeden Ehl-i kiblede olan fâsıkların azapta ebedi kalacaklarına dair bir delil bulunmadığını ifade etmektedir (İbn Kemal Paşa, 2018: 51; Gün, 2022: 234-235). Zira âhirette istediklerini elde edenler ateşten korunan ve cennete girenlerdir. Cehennem azabını tadanlar orada ebedi kalmasalar bile, kurtuluşa ermiş değillerdir. Şâyet âyetin “fâsık olanın, tövbe etse bile azaba maruz kalacağına” delâlet ettiği iddia edilirse, o halde ona şöyle cevap verilir: Âyette,

“المُخَلَّوْنَ” lafzıyla kâmil anlamda kurtuluşa erenler kastedilmiştir⁴ (İbn Kemal Paşa, 2018: 51). Beyzâvî ise, bu âyetin yorumunda Vaî'diyye fırkasına göre, Ehl-i kiblede olanların azapta ebedi kalacaklarını belirterek, ilgili fırkanın ismini açıkça zikretmektedir (Beyzâvî, 1997: 1/40).

İbn Kemâl tefsirinde, Ehl-i sünnet inancını benimsediğine dair açıklamalar yapmakta, bazen de Ehl-i sünnet çizgisinin dışındaki fırkaların düşüncelerini reddetmektedir. Buna dair şu örnek verilebilir: “وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمَلَكُوتِ” “...O, çocuk edinmemiştir. Mülkünde hiçbir ortağı da yoktur. O her şeyi yaratmış ve yarattığı şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir” (Furkân 25/2). İbn Kemâl, “O, çocuk edinmemiştir” ifadesinin “Üzeyir Allah’ın oğludur” iddiasında bulunan Yahûdileri, “İsâ Allah’ın oğludur” şeklinde açıklama yapan Hıristiyanları ve “melekler Allah’ın kızlarıdır” iddiasında bulunan müşrikleri reddettiğini ifade etmektedir. Ayrıca “mülkünde hiçbir ortağı olmadığına” dair beyanın birbirine zıt iki kadim aslın mevcudiyetine inanmış olan Seneviyye fırkasını reddettiğini; “her şeyi yaratan” ifadenin ise Allah’ın karanlığı yaratmadığına inanan Mecusileri ve “Allah, kulların fiillerinin yaratıcısı değildir” diyen Mutezileyi reddettiğini ifade etmektedir (İbn Kemal Paşa, 2018: 7/310; bk. Süslü, 2022: 314).

Dil ve Belâgat Yaklaşımı

Kemâlpaşazâde’nin tefsirinin, belâgat ve dilbilimsel ağırlıklı bir tefsir olduğu söylenebilir. Onun, tefsire öncelikle müfessirlerin ekseriyetinin yaptığı gibi âyetleri bölümlere ayırıp manası kapalı olan kelime ve lafızları açıklamakla başlar. Daha sonra aslı kaynaklara müracaat ederek belâgat, sözdizim, şiir, emsâl ve benzeri kaynaklardan istifade ederek sözcüklerin i’rab, mana ve türevlerini izah eder. Konuyla ilgili dil âlimlerinin görüşlerini aktararak tenkide tabi tutar ve düşünceler arasında manaya en uygun olanı tercih eder. Ayrıca o, âyetlere yönelik her nakli aktarmamakta, âyetlerin bağlamına, siyak ve sibakına önem vermektedir (İbn Kemal, 2018: 1/287; 2/502, 628; Krş. Arpa, 2008: 209). Ayrıca İbn Kemâl, tefsirinde lügat anlamların belirlenmesinde Arapların önde gelen filologlarına müracaat edilmesine vurgu yapmakta, onların eser ve müelliflerine nadiren yer vermekte, genellikle kaynağına işaret etmemektedir. Ancak müfessir, lügavî anlamların izahında en fazla Râgıb el-İsfahânî’nin ismini zikretmektedir (İbn Kemâl, 2014: 1/230, 258, 269, 298, 329; 2/401, 403, 509, 571; 3/ 819; Krş. Bahçeci, 2019: 47).

İbn Kemâl’in sözcük anlamlarına yönelik tefsirinde takip ettiği metotla ilgili olarak yaptığı analizlerde, kullandığı tefsir ve filoloji kaynaklarına çok az yer verdiği söylenmektedir. O, Fâtiha sûresinde bulunan “hamd” kelimesine değinirken şöyle açıklamalarda bulunmaktadır: İbn Kemâl’e göre hamd, “övgü ve güzellikle niteleme” manalarına gelmektedir. Bu lafız Allah’a özgü bir kullanım olmadığı gibi aynı zamanda ilim ve şuur sahibi varlıklara da özgü olmadığını belirtmektedir. Bu hususta kullanılan ifadeler buna örnek olarak gösterilmektedir (İbn Kemal Paşa, 2018: 1/14-15).⁵ Mesela, “Umulur ki Rabbin seni övülmüş bir makama eriştirir” (İsrâ, 17/79). Müellif, “hamd” ve “medh” arasındaki farkı şöyle ifade etmektedir: Hamd lafzının canlı, medih sözcüğünün ise cansız varlıklar için kullanıldığını söylemek bir yanlıgıdan ibarettir (İbn Kemâl Paşa, 2018: 1/15). Nitekim Hz. Aişe, İfk hadisesinin ardından suçsuzluğu ortaya çıktıktan sonra Hz. Peygamber’e şöyle hitap etmiştir: “Biz sana değil, Allah’a hamd ederiz” (Buhârî, “Tefsir”, 24/12, No. 4757). O, Sihah’ta geçtiği gibi hamdin karıştının “zemm/yerme” olduğunu, böylece hamd ve medih sözcüklerinin eş anlamlı kelimeler olduğunu belirtmektedir (Cevherî, 1987: 2/466; İbn Kemal Paşa, 2018: 16-17).

İbn Kemâl, âyetlerde bulunan kelimelerin anlamını verdikten sonra bu âyetlerdeki beyan ve belâgat kısımlarına da değinmektedir. Mesela, o, “وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ” (Hûd 11/14) âyetinin tefsirinde, buradaki hitabın Müslümanlara yönelik olmasının mümkün olduğunu, bunun “bilerek tevhid üzere sabit olunuz ve Allah’a inanarak inancınızı artırınız ve ihlaslı bir şekilde sebat ediniz” manasına geldiğini belirtmektedir. Ayrıca ona göre, âyette sorunun “hel” edatıyla sorulmasında, fiil cümlesinden dönülerek isim cümlesi yapılmasında ve “teslim” sözcüğünün yerine “مُسْلِمُونَ” kelimesinin kullanılmasında; dinde kuvvetli bir şekilde sebat etmeye, Allah’ın varlığının ve birliğinin apaçık delillerinden ötürü bu konuda herhangi bir mazeret beyan etmeden İslâm üzere ihlaslı bir şekilde devam

⁴ Yani kâmil imanın zirvesinde olanlar kastedilir.

⁵ Buna göre, Hz. Aişe’nin “Biz sana değil, Allah’a hamdederiz.” demesi ve Hz. Ali’nin “sınamadan kesinlikle kimseyi hamdetme/övmeye” belirtmesi, hamdin sadece Allah’a özgü olmadığını göstermektedir. Yine İsrâ sûresi 79. âyette geçen “Umulur ki Rabbin seni övülmüş bir makama eriştirir” ile Arap sözünde kullanılan “Millet, sabah vaktinde gece yürüyüşünü över” ifadesi de hamdin şuur sahibi varlıklara özgü olmadığını göstermektedir.

etmeye bir ilan, çağrı bulunmaktadır (İbn Kemal Paşa, 2018: 5/132). Zemahşeri söz konusu âyetin tefsirine dair benzeri açıklamalar yapmaktadır (Zemahşeri, 1407: 2/283).

İbn Kemâl, “فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُفْوِدَهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةَ” “yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının” (Bakara 2/24) ifadesinde bulunan “الْوَفُودُ” kelimesinin, fethalı olarak okunduğunda, “ateşin kendisiyle tutuşturulduğu yakıt”, vâv harfinin zammesi ile “vukûd” olarak okunduğunda ise “ateşin alevlenmesi” anlamında mastar olduğunu belirtmektedir. Bu sözcükten mecaz-ı aklî kullanılarak mastarın kastedilmesinin, Kur’ân’ın belâgatına daha uygun bir durum olduğunu kaydeden İbn Kemâl; bunun aynı zamanda vaziyetin dehşet ve korkusunu çok etkili bir şekilde gösterilmiş olacağını belirtir. Diğer taraftan “الْحِجَارَةَ” (taş) kelimesini “putlar” olarak tefsir edilmesini eleştiren İbn Kemâl, “Hiç şüphesiz siz ve Allah’tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odununuzuz. Siz oraya gireceksiniz” (Enbiyâ 21/98) âyetine göre müşriklerin taptığı şeylerin bir kısmının taş cinsinden olmadığını delil getirir (İbn Kemal Paşa, 2018: 1/107-108). Buna göre “Allah’tan başka kulluk edilenlerin” taştan yapılmış putlar olduğu, Allah’tan başka ibadet edilen putların ise cehennem yakıtı olduğu ortaya çıkmaktadır. Âyette taşlarla beraber insanların da cehennem yakıtı olarak anılması ise, onların da Allah’tan başkasına ibadet etmelerinden kaynaklanmaktadır (Çakır, 13-14 Mayıs 2022: 300).

İbn Kemâl, bazı konularda tek bir görüşü ileri sürerken, buna karşın diğer âlimler ise çeşitli görüşlere yer vermektedirler. Mesela, “وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ” Gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır” (Bakara 2/22) ifadesindeki ikinci “مِنْ” kelimesinin teb’îz anlamında olduğunu belirten İbn Kemâl, yeryüzündeki ürünlerin tümünün değil, bir kısmının rızık olmaya elverişli olduğuna dikkat çekmiştir. O, sözü edilen harf-i cerrin beyâniye (açıklama) olamayacağını; çünkü burada açıklanmaya ihtiyaç duyulan herhangi bir anlatımın geçmediğini belirtmiştir. Zemahşeri de bu cümledeki “min”in, “teb’îz” için olduğunu, bunun mananın sıhhatine daha uygun olacağını; ayrıca söz konusu harf-i cerrin beyâniye olarak gelme ihtimalinin de bulunduğunu belirtir (Zemahşeri, 1407: 1/94). Beyzâvî ve Neseî de konuyla ilgili olarak Zemahşeri’ye benzer görüşler serdetmişlerdir (Beyzâvî, 1997: 1/55; Neseî, 1998: 1/63).

İbn Kemâl, bazen görüşler arasında tercihte zorlanması halinde, bu tercihi okuyuculara bırakarak ilgili telakkilerin tümünü nakletmeye çalışmaktadır. Örneğin; müellif, “أَلَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ” (Hüd 11/2) “Allah’tan başkasına kulluk etmeyeziniz (diye ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır.)” âyetinde âlimlerin i’rabla ilgili tüm görüşlerini nakletmiş (İbn Kemâl Paşa, 2018: 5/118) “إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ” “Şüphesiz, Allah’ın rahmeti iyilik yapanlara çok yakındır” (A’raf 6/56) ifadesinde “قَرِيبٌ” kelimesinin dişil olması gerekirken eril olarak gelmesinin nedenine dair sekiz düşünceyi naklettikten sonra bunlardan sadece birini eleştirmiş (İbn Kemâl Paşa, 2018: 4/70), “الَّذِينَ يَخْتَفُونَ بَعْضُهُمْ بِالْأَعْيُنِ” “Onlar, görmedikleri halde, Rablerine candan saygı gösterirler” (Enbiyâ 21/49) ifadesindeki “الَّذِينَ” lafzıyla alakalı merfû, mansûb ve mecrûr tarzında gelen üç i’rab şeklini yorumsuz olarak zikretmiştir. Bu örnekler yukarıdaki tespitleri desteklemektedir (İbn Kemâl Paşa, 2018: 7/44; bk. Çokyürür, 2022: 2/60).

İ’tizâlî Görüşleri Tenkidi

İbn Kemâl, âyetlerin tefsirinde zaman zaman Zemahşeri’nin i’tizâlî fikirlerini doğrudan eleştirmiş, bazen de dolaylı bir şekilde tenkit etmiştir. Mu’tezile’nin i’tizâlî görüşleri, bir başka araştırmanın konusunu teşkil ettiğinden burada sadece iki misalle yetinilecektir: Zemahşeri’ye göre, “عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ” “Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup, sen yalancıları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?” (Tevbe 9/43) âyetindeki “Allah seni affetsin!” ifadesi Hz. Peygamber’in hata işlediğinden kinayedir. Çünkü burada “af” kelimesi, “cinayet/suç” kelimesiyle eş anlamlı kullanılmıştır. Bu da Hz. Peygamber’e, (hâşâ) “hata ettin ve ne kadar kötü yaptın!” anlamında kullanılmıştır. Beyzâvî de bu ifadenin tefsirinde Zemahşeri’ye benzer lafızlar kullanmıştır (Beyzâvî, 1997: 3/82). Fakat İbn Kemâl’e göre, itabı vehmettiren “niçin izin verdin?” cümlesine “affin” takdim edilmesi, Hz. Peygamberin değerinin ve konumunun yüceltilmesi; ayrıca bulunduğu makamın nezaketine dikkat çekilmesi içindir. Bu anlama dikkat etmeyenler (*el-Keşşâf*’ı îmâ ederek) Hz. Peygamber’in (hâşâ) “hata ettiğini ve suç işlediğini” söylemiştir. Ardından İbn Kemâl, âyette zikredilen “izin verme” eyleminin “içtihatta yapılan hata” gibi olduğunu, o nedenle burada cezalandırma değil, ödül (sevab) beklentisi bulunduğunu ifade etmiştir (İbn Kemâl Paşa, 2018: neşredenin mukaddimesi, 1/25).

İbn Kemâl’in mu’tezilenin görüşünü eleştirdiği diğer bir örnek Bakara sûresi 10. âyetin tefsirinde yer almaktadır: “فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا” “Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır...” (Bakara 2/10). Bu âyette zikredilen “Allah da onların hastalıklarını

artırmıştır” cümlesinin tefsirinde ihtilaf edilmiştir. İbn Kemâl, “burada sözü edilen isnâdda kabîhin Allah’tan kaynaklanmayacağını düşünen kişinin dediği gibi “mecaz” söz konusu değildir. Ayrıca bu kimse çirkinliğin faile değil, kâsibe nispet edilmesi gerektiğinin farkında değildir. İfadenin aslı, “Allah, hastalıklarını artırmıştır” şeklindedir (İbn Kemâl Paşa, 2018: 1/64). Mu‘tezile’ye göre ise “Allah onların hastalıklarını artırdı” cümlesinin manası, “ne zaman Allah, Resulü’ne vahyi indirse onu iştirip inkâr ettiler. Böylece küfürlerini artırdılar. Onlar küfürlerini artırıncaya Allah da inkârlarını artırmıştır. Buradaki artırma eylemi Allah’a isnâd edilmiştir. Dolayısıyla burada eylemin/fiilin, fiile sebep olana isnâdında (mecâz) söz konusudur. Nitekim “Kalplerinde hastalık (kâfirlik) olanlara gelince, (inen her sûre) onların küfürlerini kat kat artırır ve onlar artık kâfir olarak ölürler” (Tevbe, 9/125) âyetinde olduğu gibi inkârda artırma fiili sûreye isnâd edilmiştir. Çünkü sûre (küfürde) artmanın nedeni olmuştur (Zemahşerî, 1986: 1/60; Çiçek, 2022: 37).

Zemahşerî’ye göre kabîh bir fiil Allah’tan sadır olamayacağından kabîh O’nun fiili olamaz; dolayısıyla âyetten kasdedilen mana, hakikat değil mecazdır. İbn Kemâl’e göre ise mutlak yaratıcı ve fail Allah olduğuna göre, kelimada esas olan mecaz değil, hakikattir.

SONUÇ

Osmanlı döneminin seçkin âlimlerinden birisi olan İbn Kemâl, Osmanlı Devleti’nin siyasi, ilmi ve kültür yönünden zirvede olduğu bir dönemde yaşamıştır.

Tefsirinde birçok kaynağa başvuran İbn Kemâl, başta *el-Keşşâf*, *Envârü’t-tenzil* ve *Medârik* olmak üzere tefsir ve lügat kitaplarından faydalanmış ve *el-Keşşâf*’ın takip ettiği tefsir geleneğinden etkilenmiştir. Tefsirinin pek çok yerinde *el-Keşşâf* ve *Envârü’t-tenzil*’den bazen aynen alıntılarla bulunmuş, kimi zaman da onları kelam, belâgat, lügat ve dil yönünden eleştirmiş ve kendi tercih ve tevcihlerini ortaya koymuştur.

Ehl-i sünnet görüşünü benimseyen, yeri geldikçe bâtil fırkalara karşı mücadele eden ve onları kıyasıya tenkit etmekten çekinmeyen İbn Kemâl, âyetleri yorumlamada genellikle Hanefî-Matürîdî çizgisini takip etmiş, Ehl-i sünnet tarafından ortaya koyulmuş görüş ve delilleri daha etkin bir biçimde kullanmıştır.

İbn Kemâl, Kur’ân’daki ahkâm âyetlerine kısa bir şekilde değinmiş, yeri geldikçe de fikhî konuları izah etmiştir. O, fikhin fûruuna dair meselelerin detayına girmeden belirtmiş, ihtilafli konulara pek girmemiştir. Genellikle Hanefî mezhebinin görüşünü benimseyen İbn Kemâl, diğer mezhep delillerine kısaca değinerek, bunları tenkide tabi tutmuş ve tercihini ortaya koymuştur. Tefsirindeki ahkâm âyetlerine yaklaşımı ve fikhî izahları, Beyzâvî’nin tefsirinde takip ettiği yöntem ve ifadelerle benzerlik göstermiştir.

İbn Kemâl, kelâmî konularda kısa ve öz açıklamalarda bulunmuştur. Kelâmî mevzularda *Envârü’t-tenzil* ve *Medârik*’ten kısaca iktibaslarla bulunmuş, pek çok yerde Beyzâvî ile aynı fikirleri paylaşmış, bazen de onu eleştirmiştir. Zemahşerî’nin kelâmî hususlardaki görüşlerini de zaman zaman tenkit etmiş, Şîî ve Bâtınî fırkaların görüşleri de dâhil olmak üzere birçok bâtil düşünceye karşı kelâmî yönden önemli eleştirilerde bulunmuştur.

İbn Kemâl tefsirinde; filoloji, nahiv, belâgat ve meânî gibi hususlar merkeze alınarak âyetler özlü bir şekilde tefsir edilmiştir. İbn Kemâl, tefsirinde genellikle âyet, hadis, şiir ve kıraat gibi verileri öncelikli olarak istişatta kullanmış, dil ve gramer açısından ise filolojik tefsir kaynaklarından yararlanmış. Onun belâgat, dil ve edebî sanatlarla ilgili açıklamalarında kaynaklara dayanmaksızın özgün görüş ve yorumlarda bulunduğu yerler de olmuştur.

İbn Kemâl, kıraat vecihlerine kısaca değinmiş, kıraatlerin belirlenmesinde Zemahşerî’den etkilenmiştir. O, genelde kurrâların ismini hafif ederek *el-Keşşâf*, *Envârü’t-Tenzil* ve *Medârik*’ten nakillerde bulunmuştur. Onun, bazen mütevâtir kıraatlere rağmen şâz kıraatleri tercih ettiği de olmuş, nadiren kıraatın sahibine ve kaynağına işaret etmiş, kıraat farklılıklarının manaya etkisini gerekli gördüğü yerlerde açıklamış, daha ziyade kıraatlerin filolojik tahlilleri üzerinde durmuş ve okunmuş şekillerine işaret etmiştir.

Osmanlı dönemi ilim geleneğinin seçkin şahsiyetlerinden birisi olan İbn Kemâl, tefsir tarihi literatürü içinde çığır açıcı ve ekol kurucu olmamakla beraber, Kur’ân’ın hedef ve gayelerini özlü bir şekilde belirtmesi, yorumlarıyla günümüze ışık tutması, Kur’ân’ın retorik ve dil yönünden üstünlüğünü ispata çalışması, eleştirel bir yapıya sahip olması, konuları derinlemesine incelemesi ve veciz bir şekilde ele alması, ilmî kişiliği ve sentezciliği ile dikkat çekmiştir. Bu sebeple onun tefsir dirayet yönteminin ilmî

yönden incelenmeye değer bulunduğu kanaatine ulaşılmış, tefsirinin araştırmacılar tarafından farklı yönlerine değinilmesi öngörülmüştür.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Arpa, E. (2008). Şeyhülislam Kemal Paşazâde ve Tefsir Anlayışı, *X. Kur'ân Sempozyumu Kur'ân ve Eğitim*, 12-13 Mayıs, 2007, Tokat, Ankara: Fecr Yayınları.
- Ata, M. M. (2023). Kemalpaşazâde'nin İ'câzü'l-Kur'ân Anlayışı. (Ed. A. Karaoğlan) *İlahiyatta Güncel Araştırmalar*, (s. 83-97). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Bahçeci, R. H. (2019). İbn Kemal Tefsirinin el-Keşşâf Geleneğindeki Yeri: Dil ve Belâgat İlimleri Çerçevesinde Mukayeseli Bir İnceleme, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baltacı, B. (2011). Osmanlı Dönemi Âyet Tefsirleri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 0(18), 406-419.
- Beyzâvî, N. (1418/1997). *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, Beyrut: Dâru İhyâit't-Türâsi'l-Arabî.
- Cevherî, E. (1987). *es-Sihah Tâcü'l-Luga ve Sihahi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- Çakır, F. (2022). Kemalpaşazâde'nin Zemahşerî'ye Özgün Tefsir Eleştirileri, *Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn) Kemal Sempozyumu Bildirileri-2-*, Ed. Murat Demirkol vd. Ankara: 13-14 Mayıs 2022.
- Çiçek, H. (2022). Şeyhülislam İbn Kemal Paşa Tefsirinde Mu'tezile Eleştirisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çokyürür, M. Z. (2022). İbn Kemal'in Tefsirindeki Nahiv Usûlü ve Bazı Nahvî ve Lügavî Değerlendirmeleri, *Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu Bildirileri-2-*, Ed. Murat Demirkol vd. Ankara: 13-14 Mayıs 2022.
- Demir, H. & Çatılı, K. (2019). İbn Kemal Üzerine Yapılmış İlmî Çalışmalar. *Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 51-178.
- Demir, Z. (2007). *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları (Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar)*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Dinç, Ö. (2021). Osmanlı Tefsir Geleneği Çerçevesinde İbn Kemal Paşa'nın Gayb Âyetleri Hakkındaki Yorumları-Risâle fi Tahkiki'l-Gayb Özelinde Bir İnceleme-, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 426-461.
- Feyizli, H. T. (2018). *Kırâat-i Aşere*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Gülüoğlu, N. V. (2022). İbn Kemal'in Tefsirinde Kırâatlere Yaklaşımı: İbrâhim Süresi Örneği, *Kemalpaşazâde, Felsefe-Din- Edebiyat Araştırmaları -II-*, 431-446, (Ed. M Demirkol vd.), Ankara: Fecr Yayınları.
- Gün, F. (2022). Gayb Bilgisi ve Gaybi Haberler, 1. Basım, Ed. Veysi Ünverdi-Mehmet Aziz Yaşar, Ankara: Fecr Yayınları.
- İbn Hâleveyh, E. (trs.). *Muhtaşar fî Şevâzî'l-Kur ân (kırâ ât) min Kitâbi'l-Bedî'*. nşr. G. Bergsträsser. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî.
- İbn Kemâl Paşa. (2018). *Tefsîru İbn Kemâl Paşa*, thk. Mahir Edib Habbûş İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd ve Dâru'l-Lübâb.
- İbnü'l-Cevzî, C. (1995). *el-Mevdû'ât*, thk. Tevfik Hamdan, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cezerî, E. (trs.). *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, nşr. Ali b. Muhammed el-Imrân. y.y.
- Kemâlpaşazâde, Ş. (2014). *Tefsîru İbn Kemâlpaşazade min Evveli Süreti'l-Fatiha ilâ Âhiri Süreti'n-Nisâ*, Dirâse ve Tahkik: İzzeddin Cüleyd. Rabat: Menşûratu Vizareti'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye.
- Kılıç, M. (1981). İbn-i Kemâl Hayatı, Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

-
- Kudat, A. (2022). İbn Kemal'in Arap Dil Bilimi ve Filolojik Tefsirlerdeki Yeri: Risâle fî tahkiki vad'ı'l-kâide Örneği, *Kemalpaşazâde, Felsefe-Din-Edebiyat Araştırmaları -II-*, (Ed. Demirkol vd.), Ankara: Fecr Yayınları.
- Nesefî, E. (1998). *Medârikü't-Tenzîl ve Hâkâ'iku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib.
- Süslü, M. Z. (2022). Kemalpaşazâde'nin Tefsirdeki Metodu: Furkân Sûresi Örneği, *Uluslararası Kemalpaşazâde (İbn Kemal) Sempozyumu Bildirileri -2-*, Ed. Murat Demirkol vd. Ankara: 13-14 Mayıs 2022.
- Süyûtî, C. (trs.). *el-Le'âli'l-Masnû'a*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Turan, Ş. (2022). Kemalpaşazâde. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (C. 25, s. 238-240) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Zemahşerî, E. (1407/1986). *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl*, 3. Basım, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
-